

PROFESINĖS SVEIKATOS PREVENCIJOS METODŲ REGLAMENTAVIMO IR JŲ SKAITMENINIMO PRIEŠTARA

ĮVADAS

Profesinė sveikata yra svarbus aspektas, susijęs su žmonių gerove ir saugumu darbo vietose. Tai apima įvairias sritis, įskaitant fizinę ir psichikos sveikatą, darbo aplinką, ergonomiką, fizinį aktyvumą, poilsį, darbo organizavimą, darbuotojų mitybą, socialinę bendrystę ir t. t. Lietuva, kaip Europos Sąjungos (ES), Tarptautinės darbo (TDO) ir Pasaulio sveikatos (PSO) organizacijų narė, siekia, kad šalies profesinės sveikatos priežiūros praktika atitiktų tarptautinius standartus. Tarptautiniuose dokumentuose (ES Direktyvoje 89/391/EEB dėl priemonių darbuotojų saugai ir sveikatos apsaugai darbe gerinti nustatymo, TDO konvencijoje Nr. 161 „Dėl profesinės sveikatos tarnybų“ ir konvencijoje Nr. 187 „Dėl darbuotojų saugos ir sveikatos gerinimo skatinimo koncepcijos“, PSO Europos socialinės chartijos 3 straipsnyje, kuriame pažymima, kad „pagrindinis šios politikos tikslas yra gerinti darbo saugą, sveikatos sąlygas ir užkirsti kelią nelaimingiems atsitikimams bei traumoms darbo metu, susijusioms su darbu arba tapusioms darbo padariniu, visų pirma šalinant su darbo aplinka susijusios rizikos priežastis“ [1]) nurodoma, jog profesinės sveikatos paslaugos turi būti teikiamos visų ekonominės veiklos šakų ir visų žmonių darbuotojams. Profesinės rizikos vertinimas, kaip viena reikšmingiausių profesinių ligų ir kitų su darbu susijusių ligų prevencijos priemonių, akcentuojamas ir Direktyvos 89/391/EEC dėl priemonių darbuotojų saugai ir sveikatos apsaugai darbe gerinti nustatymo [2] 6 straipsnyje, kuriame teigiama, kad „darbdavys imasi priemonių, būtinų darbuotojų saugai ir sveikatai apsaugoti, įskaitant profesinės rizikos rūšių prevenciją <...>, pirmiausia, vengti rizikos ir įvertinti rizikos veiksnius, kurių neįmanoma išvengti“. Rizikos įvertinimas yra unikalus rizikos valdymo procesas. Profesinės sveikatos prevencijos sistemoje svarbu tiksliai išsiaiškinti, kokia rizika yra vyraujanti konkrečioje darbo vietoje, kiek ši rizika yra rimta, palyginti su kita rizika, ir kaip ji keičiasi laikui bėgant. Vertinimas taip pat gali apimti numatomą apsaugos priemonių poveikį. Tokio vertinimo tikslas – pateikti įrodymų, pagrindžiančių sprendimus, ar reikia kovoti su rizika ir kaip tai daryti. Tai susiję su darbdavių pareigomis nuspręsti dėl savo

darbuotojų apsaugos priemonių ir aprūpinti reikiama įranga bei rengti mokymus. Visgi Lietuvoje susidaro užburtas ratas, kai matoma didelė profesinės rizikos tikimybė ir fiksuojamas santykinai labai mažas profesinių ligų dažnis, kuris nuo ES valstybių skiriasi dešimtimis kartų.

PROFESINĖS RIZIKOS SAMPRATOS IR REGLAMENTAVIMO KOLIZIJA

Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatyme nurodoma: „**Profesinė sveikata** – darbuotojų sveikata, kuriai išsaugoti ir stiprinti vykdoma darbo aplinkos kenksmingų veiksnių, lemiančių sveikatos pakenkimus, prevencija, darbo aplinkos pritaikymas darbuotojų fiziologinėms ir psichologinėms galimybėms, darbuotojų sveikatos priežiūra, įgyvendinamos sveikatos stiprinimo priemonės.“ Taigi, darbuotojų sveikata didžiąja dalimi priklauso nuo darbo sąlygų. Iššūkis darbdaviui – užtikrinti sveikas darbo sąlygas, ir tai yra bene esminė darbdavio pareiga darbuotojui. Saugant darbuotojų sveikatą ypatingas darbdavio dėmesys turi būti sutelktas į kenksmingus ar pavojingus darbo aplinkos veiksnius, kurie gali neigiamai veikti dirbančio asmens sveikatą. Nepriklausomybę atkūrusi Lietuva, siekdama gerinti darbo sąlygas, mažinti gamybinių traumų skaičių ir sergamumą profesinėmis ligomis, užtikrinti, kad būtų laikomasi darbo įstatymų ir kitų normatyvinių aktų darbų saugos klausimais įmonėse, įstaigose ir organizacijose, labai rūpinosi darbuotojų sveikata, ir Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1992 m. gruodžio 16 d. priėmė nutarimą Nr. 955 „Dėl Valstybinės darbo inspekcijos ir Valstybinės technikos priežiūros tarnybos“, kuriame įpareigojo įmones, įstaigas ir organizacijas iki 1994 m. liepos 1 d. atlikti kenksmingų veiksnių dydžių matavimus darbo vietose [3]. Sveikatos apsaugos ministerija tuo metu aktyviai veikė reglamentuodama darbo vietų darbo aplinkos tyrimus. Sveikatos apsaugos ministro J. Brėdikio iniciatyva Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1994 m. birželio 29 d. priėmė nutarimą Nr. 530 „Dėl darbo vietų higieninio įvertinimo“, kuriuo buvo patvirtinti Darbo vietų higieninio įvertinimo nuostatai ir pavesta Sveikatos apsaugos ministerijai iki 1994 m. liepos

1 d. patvirtinti higieninę darbo sąlygų klasifikaciją [4]. Vykdydamas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. birželio 29 d. nutarimą Nr. 530, sveikatos apsaugos ministras patvirtino Higieninę darbo sąlygų klasifikaciją [5]. Teisės aktais nustatytas privalomas darbo vietų vertinimas kartu su reikalavimu taikyti darbo aplinkos gerinimo priemones buvo labai pažangi darbuotojų sveikatos prevencijos priemonė. Kartu buvo nustatyti griežti reikalavimai laboratorijoms, atliekančioms darbo aplinkos tyrimus. Teisę atlikti darbo aplinkos tyrimus darbo vietose, vadovaudamasi Sveikatos apsaugos ministerijos ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos patvirtintais Darbo aplinkos veiksmų matavimo bei jo rezultatų higieninio įvertinimo metodiniais nurodymais, turi nustatyti tvarka šiai veiklai akredituotos laboratorijos (įstaigos). Reikalavimus įstaigoms, atliekančioms darbo aplinkos tyrimus, nustatė Nacionalinis akreditacijos biuras prie Valdymo reformų ir savivaldybių reikalų ministerijos [6]. Aprašytas darbo aplinkos vertinimo teisinis reglamentavimas veikė iki 2003 m., kai buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos žmonių saugos darbe įstatymo nauja redakcija ir atitinkamai atsirado teisės aktų hierarchija, pasikeitė darbo aplinkos tyrimų sąvokos (profesinės rizikos vertinimas) ir pan. Bendrieji profesinės rizikos vertinimo (darbo vietų higieninis įvertinimas) reglamentavimo principai išliko. Įstatymu patvirtinta sąvoka **„Profesinė rizika, tai traumos ar kitokio darbuotojo sveikatos pakenkimo galimybė dėl kenksmingo ir (ar) pavojingo darbo aplinkos veiksnio (veiksmų) poveikio“** galiojo iki naujos 2017 m. liepos 1 d. Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo redakcijos [7], kai buvo patvirtinta nauja profesinės rizikos samprata: **„Profesinė rizika (rizika) – pavojų ir rizikos veiksnių galimai sukeltos žalos sveikatai sunkumo ir žalos pasireiškimo tikimybės santykis.“** Būtina atkreipti dėmesį, kad tai visiškai kita profesinės rizikos samprata, nei buvo taikoma iki 2017 m., bet visi poįstatyminiai teisės aktai tęsė profesinės rizikos vertinimą pagal iki 2017 m. galiojusią sąvoką, jų rengėjai nesureagavo. Profesinės rizikos vertinimas atliekamas vadovaujantis Profesinės rizikos vertinimo bendraisiais nuostatais, patvirtintais Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2012 m. spalio 25 d. įsakymu Nr. A1-457/V-961 [8], kuriame nurodoma: „2. Profesinės rizikos (toliau – rizika) vertinimo tikslas yra nustatyti ir įvertinti esamą ar galimą riziką darbe, ją pašalinti, o jei negalima pašalinti, įdiegti prevencijos

priemones, kad darbuotojai būtų apsaugoti nuo rizikos arba ji būtų kiek įmanoma sumažinta.“ Tai pirma profesinės rizikos nustatymo ir vertinimo problema. Akivaizdu, kad Lietuvoje nėra profesinės rizikos reglamentavimo kompleksinio vertinimo lyderio.

PROFESINĖS RIZIKOS TYRĖJŲ PROBLEMOS

Dauguma įmonių pačios netiria ir nevertina profesinės rizikos, nes trūksta žinių apie rizikos veiksnių tyrimo metodus, o kartu darbuotojai neatitinka ir formaliųjų teisinių kompetencijos reikalavimų. Organizuojant profesinės rizikos vertinimą labai svarbu suplanuoti, kurie rizikos veiksniai numatomi vertinti, nes nuo to priklauso, kas turi teisę atlikti tyrimus. Profesinės rizikos vertinimo bendrieji nuostatai nurodo, kad „cheminių, fizikinių, biologinių rizikos veiksnių kiekybinius matavimus atlieka įmonės laboratorija ar rizikos veiksnių tyrimo įstaiga, atitinkanti Kompetencijos reikalavimų rizikos veiksnių tyrimo įstaigoms apraše [9] nustatytus reikalavimus“. Fizikinių veiksnių – šiluminės aplinkos darbo vietose tyrimus taip pat gali atlikti kompetentingi asmenys, turintys metrologijos reikalavimus atitinkančius prietaisus. Asmenys, atliekantys ergonominių ar psichosocialinių rizikos veiksnių tyrimus, turi atitikti kvalifikacinius reikalavimus, nustatytus atitinkamai Ergonominių rizikos veiksnių tyrimo metodiniuose nurodymuose [10] ar Psichosocialinių rizikos veiksnių tyrimo metodiniuose nurodymuose [11]. Ergonominių rizikos veiksnių tyrimus atliekantys asmenys turi atitikti kvalifikacinius reikalavimus, įtvirtintus Ergonominių rizikos veiksnių tyrimo metodiniuose nurodymuose, kuriuose nustatyta, kad įmonės specialistai, atliekantys tokius tyrimus, privalo turėti žinių apie riziką ir pavojus, atsirandančius dėl šių veiksnių keliamos rizikos darbuotojų sveikatai, išmanyti teisės aktų reikalavimus, standartus ir metodikas, susijusius su ergonominių veiksnių rizikos nustatymu. Mokymo ir atestavimo darbuotojų saugos ir sveikatos klausimais bendruosiuose nuostatuose nustatyta tvarka atestuotas įmonės darbuotojų saugos ir sveikatos specialistas, jeigu jo kvalifikacija atitinka keliamus kvalifikacinius reikalavimus, apibrėžtus Kvalifikacinių reikalavimų darbuotojų saugos ir sveikatos specialistams apraše, gali atlikti ergonominių veiksnių vertinimą įmonėje. Apibendrinant tyrėjų kompetenciją būtina atkreipti dėmesį, kad Lietuvoje labai griežti reikalavimai keliami rizikos veiksnių tyrimo įstaigoms, kurios turi būti akredituotos, ir

minimalūs reikalavimai – darbuotojų saugos specialisto pažymėjimas ar podiplominiai tobulinimosi kursai – ergonominiams ir psichosocialiniams veiksniams tirti. Visgi didžiausia profesinės rizikos veiksnių tyrimo problema – tyrimo metodikų stoka. Pavyzdžiui, panaikinus pavojingų darbų sąrašo, kuris nustatė darbus, pasižyminčius didesne profesine rizika, kuriai esant traumas ar kitokia darbuotojo sveikatos pakenkimo tikimybė dėl kenksmingo ir (arba) pavojingo darbo aplinkos veiksnio (veiksnių) poveikio yra didesnė, galiojimą, pavojingų profesinės rizikos veiksnių nustatymo veikla nutrūko. Pavojingi darbai ar pavojingi profesinės rizikos veiksniai darbo praktikoje liko, bet nėra jų nustatymo metodikų. Kyla klausimų, kaip profesinės rizikos vertinimo metu nustatyti psichikos ligonių gydymo ir priežiūros pavojų, skęstančiųjų gelbėjimo pavojų ir t. t., – beveik 40 pavojingų darbų *de facto*.

Kalbant apie psichosocialinių rizikos veiksnių tyrimą ir vertinimą, taip pat reikėtų aptarti tyrimo patikimumo problemas. Psichosocialiniai rizikos veiksniai tiriami apklausos būdu anketomis, dažniausiai anoniminėmis ir pasitelkus kompiuterinę techniką. Tyrėjai prašo nustatyti laiku atsidaryti anketą internete ir ją užpildyti. Esminė tokio tyrimo problema yra patikimumas. Patikimas tyrimas yra tas, kuriame dalyvauja atitinkamas skaičius respondentų, – šiuose tyrimuose retai būna pakankamas skaičius respondentų, kita problema – anketas gali pildyti tas pats asmuo iš skirtingų kompiuterinių adresų. Tai vėl kelia abejonių dėl tyrimo patikimumo. ES lygmeniu nėra nustatytų taisyklių, kaip turėtų būti atliekamas rizikos vertinimas, todėl mūsų valstybės teisės aktai turi ypatingą reikšmę.

PROFESINĖS RIZIKOS VERTINIMO SKAITMENIZAVIMO PROBLEMOS

Vienas iš būdų, kaip padėti įmonėms atlikti profesinės rizikos vertinimą, yra sukurti nesudėtingas e. priemonės, kurios būtų lengvai pasiekiamos ir duotų pakankamai tikslus rezultatus. Pavyzdžiui, Europos darbuotojų saugos ir sveikatos agentūra (EU-OSHA) sukūrė internetinių interaktyvių rizikos vertinimo priemonių, vadinamų OiRA, seriją. OiRA gali naudotis skirtingų veiklos rūšių įmonės, šiuo metu ja naudojasi tūkstančiai įmonių visoje ES (EU-OSHA, 2021a.). Tokių skaitmeninių priemonių Europoje daugėja, didėja ir pasitikėjimas jomis. Kartu su stebėjimo priemonių plėtra (jutiklių ir dirbtinio intelekto priemonės, susijusios su sveikata ir sauga) versle

ir pramonėje kuriamos ir skaitmeninės rizikos vertinimo technologijų priemonės. OiRA projekto tikslai – kiek įmanoma supaprastinti rizikos vertinimo procesą, padėti mažoms ir vidutinėms įmonėms savo jėgomis atlikti rizikos vertinimą, į šį procesą įtraukti įmonės darbuotojus. Europos Komisija inicijuoja šio projekto sklaidą ES valstybėse.

Profesinės rizikos vertinimo skaitmenizavimą būtina sugretinti ir lyginti su aptartomis profesinės rizikos sampratos ir reglamentavimo bei profesinės rizikos tyrėjų problemomis. Pati svarbiausia problema, neleidžianti plačiai taikyti internetinių interaktyvių rizikos vertinimo priemonių, šiuo metu yra labai griežtas profesinės rizikos teisinis reglamentavimas. Profesinės rizikos tyrėjų kompetencijos reikalavimai labai ribos profesinės rizikos vertinimą ir skaitmeniniu būdu, nes nenumatyta jokių rizikos nustatymo būdų išimčių. Teisės aktų keitimas turėtų būti kompleksinis, akivaizdu, kad tai ilgai truks. Lietuvoje, turint griežtą profesinės rizikos reglamentavimą, būtų tikslinga internetines interaktyvias rizikos vertinimo priemones vertinti kaip pripažįstamus orientacinius profesinės rizikos duomenis ir ataskaitas. Toks požiūris turėtų būti pripažintas Trišalėje komisijoje ir pasiūlytas įtraukti į kolektyvines sutartis. Šio būdo privalumas yra tas, kad, nustačius slenksčius, suprogramavus užduotis ir suplanavus patikrinimus, vykdymas yra griežtas, o nukrypimai lengvai aptinkami. Tai padeda užtikrinti, kad rizikos kontrolė (prevencijos priemonės) būtų nuosekli ir atsekama. Be to, skaitmeninimas padidina proceso greitį ir sumažina žmogaus pastangas.

Skaitmeninės sistemos taip pat reikalauja nuoseklių duomenų rinkimo metodų. Kai atsiranda daug duomenų parinkčių, skirtų silpniems signalams aptikti, tampa matomi ryšiai tarp rizikos veiksnių, kurie normaliai veikiant liko nepastebėti. Be to, kai sulyginami dideli duomenų kiekiai, galima atlikti tam tikrą rizikos prognozavimą, tačiau tai labai priklauso nuo duomenų kokybės.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad profesinės rizikos vertinimas yra esminis Europos požiūriu į darbuotojų saugą ir sveikatą elementas ir privalomas visose darbo vietose, tačiau ES lygmeniu nėra nustatytų rizikos vertinimo taisyklių. Siekdama modernizuoti rizikos vertinimo ir valdymo procesus, Europos darbuotojų saugos ir sveikatos agentūra kuria interaktyvias rizikos vertinimo priemones ir modelius.

*Erikas Mačiūnas, Higienos institutas
El. p. erikas.maciunas@hi.lt*

Literatūra

1. Europos socialinė chartija. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.42260>>.
2. Direktyva 89/391/EEC dėl priemonių darbuotojų saugai ir sveikatos apsaugai darbe gerinti nustatymo. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:31989L0391>>.
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. gruodžio 16 d. nutarimas Nr. 955 „Dėl Valstybinės darbo inspekcijos ir Valstybinės technikos priežiūros tarnybos“. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.7488?jfwid=-pf59331tv>>.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. birželio 29 d. nutarimas Nr. 955 „Dėl darbo vietų higieninio įvertinimo“. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.13001/qrHSxLMuxg>>.
5. Higieninė darbo vietų klasifikacija, patvirtinta Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos 1994 m. liepos 7 d. įsakymu Nr. 255. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.14889?jfwid=-pf5932ic0>>.
6. Darbo vietų higieninio įvertinimo nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. spalio 27 d. nutarimu Nr. 1277. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.65636?jfwid=-pf5932ic0>>.
7. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas, redakcija nuo 2017-07-01. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.215253/PeZUIsPKkQ?jfwid=ypp7a2qeg>>.
8. Profesinės rizikos vertinimo bendrieji nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2012 m. spalio 25 d. įsakymu Nr. A1-457/V-961. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.435935/qiXFtwlKwz?jfwid=rivwzvpvg>>.
9. Kompetencijos reikalavimų rizikos veiksnių tyrimo įstaigoms aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. gruodžio 31 d. įsakymu Nr. A1-224/V-796. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.224739/asr>>.
10. Ergonominių profesinės rizikos veiksnių tyrimo metodiniai nurodymai, patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. liepos 15 d. įsakymu Nr. V-592/A1-210. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.260443/ITaUsePVYY?jfwid=32wf948v>>.
11. Psichosocialinių profesinės rizikos veiksnių tyrimo metodiniai nurodymai, patvirtinti Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2005 m. rugpjūčio 24 d. įsakymu Nr. V-699/A1-241. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.261219/kgKqwxjclN?jfwid=>>>.

The contradiction between the regulation of occupational health prevention methods and their digitalisation

Erikas Mačiūnas, Institute of Hygiene, e-mail: erikas.maciunas@hi.lt

Occupational risk assessment is highlighted in European Union documents as one of the most significant measures for the prevention of occupational diseases and other work-related diseases. Occupational risk assessment in Lithuania is strictly regulated. However, we must state that there are contradictions in the legislation. It is clear that there is no leader in the complex assessment of occupational risk regulation in Lithuania. Summarizing the competence of researchers, it is necessary to note that in Lithuania we have a very strict requirement for risk factor research institutions, which must be accredited, and minimum requirements – a certificate from an occupational safety specialist or postgraduate development courses for the study of ergonomic and psychosocial factors. Still, the biggest occupational risk factors in the study is the lack of research methodologies. The most important problem, which prevents the widespread use of online interactive risk assessment tools, is currently a very strict legal regulation of occupational risks. In Lithuania, with strict occupational risk regulation, it would be appropriate to consider online interactive risk assessment tools as recognized indicative data and reports on occupational risks.